

ULUSLARARASI HABER DOLAŞIMINDAKİ DENGESİZLİKLER VE NEDENLERİ

Özgür GÖNENÇ*

Les causes du déséquilibre dans la circulation internationale de l'information

Dans cet article nous parlons du déséquilibre dans la circulation internationale de l'information, du monopole des grandes agences mondiales et du déséquilibre de la circulation de l'information au détriment des pays non développés.

Mots clés: *Information, agences mondiale, déséquilibre.*

Günümüz insanı için haber olgusu büyük bir gereksinim durumuna gelmiştir. Siyasal toplumsal, kültürel, ekonomik yaşamın nasıl yönlendirildiğini bilmek ve tanımak isteyen insanlar için günlük yaşamda tartışılmaz bir yeri bulunmaktadır.

Haberin insan yaşamında böylesine önemli bir yere gelmesi sermaye sahiplerinin kitle iletişim araçlarına büyük yatırımlar yapmasına yol açmıştır. Kitle iletişim araçlarının ulaştığı her ülkede haber akışı söz konusudur. Fakat bu haber akışı gelişmiş ülkelerden gelişmemiş ülkelere doğru tek yönlü olarak gerçekleşmektedir.

Bu nedenle, programlar, gelişmiş ülkelerin çıkarları doğrultusunda yayınlanmaktadır. Gelişmiş iletişim teknolojilerini elinde bulduran profesyonel haberciler ise dünya kamuoyunu daha kolay etkileyebilmektedirler. Dünya kamuoyunun yayınları izlediği birkaç yayın kurumu bulunmaktadır. Bunun nedenleri yalnızca teknolojik geliş-

melerde değil aynı zamanda ekonomik nedenlerdedir de...

Günümüz insanı içinde yaşadığı, siyasal, toplumsal, kültürel, ekonomik yaşamı her yönüyle bilme ve tanıma isteği taşımaktadır. İnsanın kişisel merakı ve ilgisi ölçüsünde gereksinimi olan enformasyon, 19.yüzyılın sonundan itibaren özellikle de Birinci Dünya Savaşı'ndan sonra gerçek anlamıyla toplumsal bir gereksinim biçimine dönüşmüştür. Bu gereksinim aynı zamanda enformasyonun toplum içinde ve toplumlar arasındaki dağıtım yöntemlerini de biçimlendirmektedir.

Enformasyonun dağıtım ve yayılmasında ise kitle iletişim araçlarına özellikle gazeteler, dergiler, radyo, televizyona ve de telgraf, teleks, iletişim uyduları, film, teyp, kamera gibi araç ve gereçlere büyük rol düşmektedir. Gazete, dergi, radyo, televizyon ve haber ajanslarına enformasyon gereksinimini sağlamak bakımından düşen sorumluluk hem

* Yrd. Doç. Dr., İstanbul Üniversitesi İletişim Fakültesi Gazetecilik Bölümü.

kişisel hem ulusal hem de uluslararası düzeyde önemli boyutlara ulaşmıştır.

İnsanların yaşamlarında çok önemli bir yere sahip olan kitle iletişim araçlarının en önemli ve en temel görevi haber vermektir. İnsanlar her gün takip ettikleri haberler sayesinde ülkelerindeki ve dünyadaki gelişmelerden haberdar olmaktadır.

Kitle iletişim araçları, verdikleri haberlerle yalnızca insanları aydınlatmakla kalmayıp, aynı zamanda da toplumun gündemini belirlemektedirler. Kitle iletişim araçları gerek verdikleri haberlerle gerekse vermedikleri haberlerle toplumun gündemini belirlemektedirler. Günümüzde ulusal ve uluslararası ilişkilerde karar alma sürecinde haberin etkin bir rolü vardır.

Kitle iletişim araçları tek yanlı yayın yaptıklarında kişilerin görüş ve düşüncelerini, duygularını yönlendirebilmektedirler. Kişilerin değişmelerini ve tavır almalarını sağlayabilmektedirler. Bu nedenle Kitle iletişim araçlarının etkilerinin olumlu mu olumsuz mu olduğu sürekli tartışılan bir konudur (Tokgöz, 1987:-)

Kitle iletişim araçları verdikleri haberlerle bir ulusun imajını olumlu yönde etkileyebildikleri gibi uluslararası ilişkileri de gerinleştirebilmekte, hatta savaşa bile neden olabilmektedirler.

Dünya düzeyinde enformasyon aktarımı teknik bakımdan gelişmiş ülkelere gelişmemiş ülkelere doğru yapılmaktadır. Başka bir deyişle, bilgi alışverişi, enformasyonun dağılımı dünyanın çeşitli bölgelerinde tek yönlü olarak gerçekleşen bir haber akışının egemenliğindedir.

Teknik yönden gelişmiş ülkelere az gelişmiş ülkelere ve gelişmekte olan ülkelere yönelen, nicelik, nitelik açısından tek yönlü olarak gerçekleşen bu tür iletişime dengesiz iletişim denilmektedir (Tokgöz, 1987:-)

Uluslararası diplomasi ve ekonominin yeniden yapılandırılmasında, diplomatik ve ekonomik olarak sürdürülmesinde bilgi kilit konumdadır. Çünkü bilgi genelde geldiği yerin amaç ve örgütsel özelliklerine göre belirlenmektedir. Bu gerçeğin bilincinde olan Amerika Birleşik Devletleri (ABD) ve diğer gelişmiş batılı ülkeler, uluslararası bilgi akışını yoğun biçimde denetleme yoluna gitmişlerdir. Bu denetleme her zaman, kendileri için gerekli bilgileri gerekli koşullarda ve gerekli zamanda yayma biçiminde olmaktadır. (Girgin, 2002:-)

Bilgi alışverişinde görülen bu dengesizlik iki yönden önemli boyutlara ulaşmaktadır:

-Kitle iletişim araçlarının mülkiyeti ve dağılımı bakımından yeni iletişim alt yapısı bakımından görülen dengesizlikler.

-Haberin dağılımı bakımından görülen dengesizlikler.

Batılı haber ajanslarının ve diğer kitle iletişim araçlarının verdikleri haberlerde üçüncü dünya ülkelerinin gelişme ve kalkınmaları ile ilgili haberlere bilinçli olarak kayıtsız kaldıkları bilinmektedir. Yani gelişmemiş ve gelişmekte olan ülkelerin sorunlarına kaygılarını, ümitlerini batılı kitle iletişim araçları hiç yer vermemektedir.

Günümüzde özellikle büyük haber ajanslarının batı ülkelerinin egemenliğinde olması nedeniyle büyük ülkelere gelişmekte olan ülkelere doğru verilen haberlerde, özellikle dış politika konularında yoğun ideolojinin, batı ideolojisi ve değerler yargılarının propagandasının yapıldığı görülmektedir.

Kitle iletişimi alanında bugünkü durum, dünya liderleri konumunda olan birkaç batılı ülkenin ekonomik ve kültürel çıkarlarına hizmet ettiği bilinmektedir. Bunun bilincinde olan batılı ülkeler mevcut durumun bozulmaması için her türlü çabayı sarf etmektedirler.

Tek yanlı ve çarpık iletişim düzenine bilinçli bir biçimde karşı çıkan ve daha adil bir iletişim düzeni kurulması için yoğun çaba harcayan UNESCO'ya ABD, İngiltere ve Fransa ve diğer batılı ülkelerin baskıları bu bakımdan çok düşündürücüdür.

Amerika'nın etki bölgelerindeki haberlerin % 70'i Amerikan haber ajanslarından, eski İngiliz kolonilerindeki haberlerin % 50'si İngiliz haber ajanslarından ve eski Fransız kolonilerindeki haberlerin % 45'i Fransız ajanslarından sağlanmaktadır.

Az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelerde ekonomik sistemin güçsüzlüğü medya organizasyonlarını da olumsuz yönde etkilemektedir. Çünkü haber toplama ve dağıtım işi yüklü bir maliyet gerektirmektedir.

Ekonomiyle medya arasında doğrudan bir ilişki bulunmaktadır. Yayın organlarının uluslararası alanda güçlü bir haberleşme ağına sahip olmaları için güçlü bir ekonomiye sahip olmaları gerekmektedir. Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, bu ağı kuracak yeterli finansman desteğini bulamadıkları için ancak gelişmiş ülkelerin haber ağlarından yararlanabilmektedirler. Bu durum da bir yerde haberlerin, kaynaklarının ait olduğu ülke çıkarına işlemesine neden olmaktadır.

Haber dağıtım kanallarını ellerinde bulduran gelişmiş ülkelerin haber ajansları, televizyon kuruluşları, gazete ve dergi orga-

nizasyonları kendi ülkelerindeki yaşam tarzını, ideolojilerini, kültürlerini rahatça az gelişmiş ve gelişmekte olan ülkelere kabul ettirebilmektedirler. Az gelişmiş ülkelerin yönetici ve uzmanları batılı kültürel değerlerin tüm dünyaya yayıldığını, yerel kültürlerin ortadan kalktığını ileri sürmektedirler.

Gelişmemiş ülkeler, gelişmiş ülkelerin hazırladıkları programları almaktadırlar. Onların verdikleri haberleri dinlerler. Çünkü iletişim teknolojilerine yatırım yapacak kadar güçlü bir ekonomiye sahip değildirler.

Doğal kaynaklardan yoksun, ilkel tarım yöntemleri uygulayan, sanayileşmemiş, dolayısıyla geliri bulunmayan bu ülkelerde devletin ve halkın iletişim altyapısına araç gereçlerine yeterli kaynak ayırması mümkün değildir, (Girgin, 2002:-)

Medyanın teknolojik yapısı, program üretimi, dağıtımı ve tüketimi bakımından bağımsız bir yapıya sahip olması koşulları, iletişim pazarının yapısı, iletişimde tekelleşme, neyin nerede nasıl üretileceği ve nerede nasıl pazarlanacağı konusunda karar verebilme gücüyle ilişkilidir. Dünya iletişim pazarına bakıldığında iletişim örgütlerinin ekonomik yapılanmasının dev monopoller haline dönüştüğü mülkiyet yapısının ve profesyonel uygulamaların büyük sermaye ve uluslararası işbirliğine doğru farklılaştığı teknoloji örgüt ve program transferini Amerikan egemenliğindeki uluslararası iletişim pazarındaki konumu bağımlılık ve taklit kavramlarıyla özetlenebilir. (Erdoğan, 1995:)

Ayrıca uluslararası kuruluşların paketledikleri ve teknolojinin yaydığı iletiler, kitleleri yönlendirmektedirler. Kitleler reklamlarla kandırılmakta ya da propaganda ile ikna edilmektedir. Ürün satmak için uygula-

nan tüm bilimsel yöntemler düşünce satmak için de kullanılmaktadır. (Girgin, 2002:)

Gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkeler de devlet örgütlenmesi de zayıftır. Bürokratik yapının zayıflığı nedeniyle halktan vergi toplama olanakları da sınırlıdır.

Gelişmiş iletişim teknolojisine araç ve gereçlerine yatırım yapmak, açıktan ulusal güvenliğe, eğitimden sağlığa kadar birçok alana kaynak ayırması gereken ekonomisi zayıf olan ülkeler için iletişimin altyapısına, araç ve gereçlerine yatırım yapmak, kaynak ayırmak lükstür.

Kitle iletişim araçlarının temel geliri reklamdır. Bu ülkelerde ekonomi zaten zayıf olduğu için kitle iletişim kuruluşlarını besleyecek, geliştirecek reklam potansiyeli de yoktur.

Uluslararası haber dolaşımındaki dengesizliklerin bir de teknolojik nedenleri bulunmaktadır. İletişim teknolojisinin çok önemli araç ve gereçleri olan radyo, televizyon, telefon, kamera, faks, internet, gazete, baskı makineleri gibi araçlar teknolojik açıdan daha gelişmiş olan ülkelerde haber aktarımında daha etkili biçimde kullanılmaktadır.

Televizyon ve radyo teknolojinin belli biçimdeki maddesel ifadesidir. Teknoloji ise bu araçları üreten makine. Emek. Bilgi ve ilişki düzenidir. Televizyon araçlarını transfer etmekle, iletişim teknolojisini transfer etmiş olmayız. Yeni teknolojilerin gelişimi, biçimlenmesi, gelişmiş kapitalist ülkelerde, genellikle de Amerikan pazarında oluşmaktadır. ABD'nin bu konudaki en büyük rakibi Japonya'dır. Ardından da Avrupa kapitalistleri gelmektedir.

Gelişmiş ülkeler, iletişimde ileri teknoloji kullanmakta, geniş altyapı olanaklarından yararlanmaktadır. Güçlü ve yoğun yayın ağlarıyla dünyanın en uzak yerlerine bile ulaşmaktadırlar. Böylece haberleri dünyanın çeşitli bölgelerinden anında duyurarak coğrafyayla ilgili sorunları aşmaktadırlar.

Sömürgeci Avrupa ülkeleri daha sonra onlara katılan ABD, iletişim teknolojilerinin gelişmesiyle başladığı 19. Yüzyıldan bu yana sömürgelerdeki iletişim altyapısını kendi amaçlarına hizmet edecek biçimde düzenlemiştir. Eski sömürgelerde yeni siyasal düzenler, hükümetler oluşturulmuş ancak iletişim altyapısı yeni teknolojilere ve gereksinimlere göre kurulamamıştır. Bu nedenle az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler gelişmiş ülkelere büyük ölçüde bağımlı duruma getirilmiştir.

Örneğin çağımızda çok önemli olan bilgisayarların devlet dairelerince kullanımının yaygınlaştırılması ya da vatandaşlarca satın alınarak kullanılması gelişmekte olan ülkeler için pahalı ve lüks bir yatırımdır. Gelişmiş ülkeler ise bilgisayar teknolojisini sürekli olarak yenilemektedir.

Teknolojik altyapısız, iletişim haberciliğinin başarısından söz etmek mümkün değildir. Dağıtılmayan haberin, bilginin önemi ve etkisi sıfırdır. Teknoloji ise verilerin dağıtımının paylaşımını sağlayan faktördür. Gelişmekte olan ülkelerle az gelişmiş ülkeler iletişim araçlarının üretimi ve iletişim teknolojisinin geliştirilmesi konusunda gelişmiş ülkelere bağımlıdırlar. İletişim teknolojisindeki bu bağımlılık, yayın içerikleri bağımlılığını da beraberinde getirmektedir. (Girgin, 2002:-) Haber dağılımında teknolojik altyapının büyük önemi bulunmaktadır. Bu altyapıya da genellikle gelişmiş ülkeler sahiptirler. Bu kuruluşlar haberin ve bilginin dağı-

tıcısı konumundadırlar. Teknolojik donanıma sahip olan bu ülkeler, bu özelliklerini propaganda ve maddi çıkar sağlamak amacıyla kullanmaktadırlar.

Gelişmekte olan ülkeler arasında var olan uziletişim şebekesinin salt kazanç ve ticari alışveriş ölçütlerine bağlanmış olduğundan bugünkü durum bu ülkelerde enformasyon ve iletişimin gelişmesi açısından ciddi sakıncalar doğurmaktadır. Bu elverişsiz durum, gerek altyapı gerekse gümrük tarifeleri konularında sorun yaratmaktadır. Altyapı konusunda, gelişmekte olan ülkelerde altyapı şebekeleri bakımından aşırı bir yoğunlaşma göze çarpmaktadır.

Eski sömürgeci devletler tarafından planlanıp gerçekleştirilen iletişim altyapıları, bazı gelişmekte olan ülkelerde enformasyonun kendi sınırları dışına taşınmasını olanaksız kılmaktadır. Örneğin bazı ülkelerde televizyon yer istasyonları yalnızca gelişmiş ülkelerden gelen televizyon mesajlarını almaya yeten sistemlerle donatılmış olup, karşı yönde bir yayın akışını sağlayan sistemler ihmal edilmiştir.

1977 yılındaki Cenevre Konferansı Hükümleri her ne kadar uyduların akılcı kullanımını engelleyen istismarları önleyici tedbirler içermekteyse de gelişmekte olan ülkeler atmosfer dışı uzayın anarşik kullanımının sonucu oluşan tehditle karşı karşıya kalmaktadırlar. Bu durum, mevcut uziletişim sistemindeki dengesizlikleri daha da arttırıcı etkilere yol açmaktadır.

Uziletişim alanında gözlenen dengesizlikler gazete ve diğer yayınların akışında da görülmektedir. Uluslar arası iletişim araçlarını ellerinde bulunduran ülkelerin geri kalmış ülkelerle ilgili haberleri çoğunlukla olumsuzdur. Böylelikle tüm dünyanın gözü ö-

nünde bu ülkeler için olumsuz bir görüntü çizilmiş olmaktadır.

Az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkeler, uluslar arası medya organizasyonları için sürekli haber konusu olmaktadır. Ancak habere konu olma beraberinde olumsuzları da getirmektedir. Çünkü, doğal afet, savaş, iç savaş gibi konularda uluslararası medyanın gündemine girin bu ülkeler geçmişte doğal kaynakları nedeniyle nasıl sömürge olarak kullanıldıysa şimdi de haber malzemesi olarak sömürülmektedir. (Rigel, 2000:-) Gelişmiş ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasındaki dengesiz bir biçimde süregelen bilgi akışı neredeyse tek yönlü hale gelmiştir. Bu tek yönlülük az gelişmiş ya da gelişmekte olan ülkelerin aleyhine olmuştur.

Uluslar arası iletişim, batı dünyasının çıkarlarına ters düşmeyen haberler yapan belirli haber ajanslarının denetimindedir. Gelişmiş ülkelerin elindeki iletişim grupları iletişim zincirini bütünüyle egemenlikleri altına almışlardır. Bu çerçevede söz konusu kitle iletişim araçlarının yaydıkları bilgiden kuşku duymamak mümkün değildir.

Bugün haber tekeli elinde bulunduran AP, AFP, Reuter hep kendi ülkelerinin ya da gelişmiş ülkelerin haberlerini gelişmemiş ülkelere taşımaktadırlar. Oralardan gelişmiş ülkelere yönelik haber trafiği ise "seçmeli" ya da " beklenmedik" haber düzeyinde kalmaktadırlar. Böylesi durumlarda da haberlerin kasıtlı seçildiği çoğu zaman da saptırıldığı savı ortaya çıkmıştır.

Bu konuda ne tür önlemlerin alınabileceğine gelince; teknolojik bağımsızlığa alternatif "kendi teknolojinin kendin üret" biçiminde olabilir. Bu olasılık günümüzün kapitalist pazardaki ekonomik, siyasal, askeri egemenlik konusunda ancak montaj endüstrisi kur-

maya kadar gelebilmiştir. İletişim ürünü bağımlılığına alternatifler ise "kendi programını kendin üret" politikasıdır. Yerli program üretimi yalnızca yerli sermayenin çoğunlukla uluslararası işbirliğiyle, planlanmasını sağlamaktır.

Ticari özel televizyon programları akışı ve kültürel hegemonyaya karşı çözüm arayışları özellikle de 1970'li yıllarda UNESCO bünyesinde gelişip yayılmıştır. Fakat UNESCO'nun girişimleri 1980'li yıllardan sonra UNESCO üzerindeki Amerikan egemenliğinin yeniden artması, özelleştirme ve neo-liberalizmin yeniden hızlanması yüzünden gerilemiştir. (Erdoğan, 1995:-)

Gerçekten de 1980'lerde kamu hizmeti yapan televizyon örgütlenmesi ciddi bir özelleştirme saldırısına uğramıştır. Amerikan yapımı televizyon programlarının dünyadaki egemenliğine ilk tepki Avrupa Birliği'nden gelmiştir. Fakat Avrupalılar kendi kültürlerini Amerikan ticari kültürel saldırısına karşı koruyamamışlardır ve Avrupa'da da iletişim alanında devleşen özel teşebbüs şirketler ortaya çıkmıştır. Bu konuda alınmaya çalışılan çeşitli önlemlerden biri de medya etiğini düzenleme çalışmalarıdır. Bilinen ilk yazılı ahlak yasası İsveç'te yapılmıştır. Bu yasa basının kendi kendisini denetlemesini ve mesleki gelişmeyi hedefleyen kurallar ortaya koymuştur. Bugün hemen hemen bütün ülkeler de medyanın uyması gereken etik kurallar bulunmaktadır.

Kaynakça:

- ERDOĞAN İrfan, "Dünyanın Çarpık Düzeni: Uluslararası İletişim", Kaynak Yayınları İstanbul, 1995.
- ERDOĞAN İrfan, "Bilim ve Ütopya" Dergisi, 1995.
- GİRGİN Atilla, "Uluslararası İletişim Haber Ajansları ve AA", Der Yayınları, İstanbul, 2002.
- RİGEL Nurdoğan, "İleti Tasarımında Haber", Der Yayınları, İstanbul, 2000.
- TOKGÖZ Oya, "Temel Gazetecilik", A.Ü.B.Y.Y, Ankara, 1987.

Sonuç

Gelişmiş ülkelerle gelişmemiş ülkeler ya da az gelişmiş ülkeler arasındaki dengesiz enformasyon akışında görülen dengesizliklerin altında yatan asıl neden ekonomiktir. Uluslararası sermayeyi ellerinde bulunduran ülkeler güçlerini daha da arttırmak için iletişimi bir yol olarak seçmişlerdir. Bu uğurda en son teknolojilere sahip olmuşlardır. Dünyanın her yerinde büro açarak gelişmemiş ya da gelişmekte olan ülkelere haber ve görsel malzeme sağlamışlardır.

Gelişmemiş ülkeler ekonomik yetersizliklerinden ötürü gelişmiş ülkeler tarafından sağlanan enformasyonu kabul etmek durumunda kalmışlardır. Kitle iletişim haberleri verdikle haberlerle yalnızca toplumu aydınlatmakla kalmaz, aynı zamanda da toplumu yönlendirirler. Gelişmiş ülkeler bu özelliği kendi çıkarları için kullanmaktadırlar. Verdikleri haberlerde gelişmemiş ülkelerle ilgili doğal afet, iç savaş, açlık, gibi o ülkenin dünya kamuoyunda prestijini zedeleyecek haberler yayınlamaktadırlar. Böylelikle sömürgecilik iletişim alanına da yansımış olmaktadır. Dış politika ve uluslar arası ilişkilerde gözlemci, katılımcı ve hatta tarafları bir araya getiren bir güç haline gelmiştir. Kitle iletişim araçları verdikleri bir haberle bir ulusun imajını olumlu ya da olumsuz yönde etkileyebilmektedirler. Böylelikle iletişim emperyalist ülkelerle gelişmekte olan ülkeler arasında egemenlik ilişkisinin bir boyutu durumuna gelmiştir.